

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת במדבר, תשס"ה
מספר 603

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מפקד בני ישראל

ספר במדבר נפתח במפקד בני ישראל - החל בצו ה' לעריכתו (במ' א: א-טז) וכלה בדיווח על תוצאותיו (שם: יז-מז). תוצאות המפקד נזכרות שנית כשהן משולבות בתיאור סדרי החנייה והמסע של העם (ב: א-לד). לצד המפקד הכללי נזכר גם מפקד נפרד של בני שבט לוי (כמוטעם ב-א: מז וכן ב-ב: לג). לתיאורו של מפקד זה מוקדשים פסוקים רבים (ג: א-ד: מט), ובמסגרת התיאור נסקרים גם תפקידיהן השונים של שלוש משפחות הלויים.

מבין השאלות השונות העולות למקרא כתובים אלה נרצה לדון לקמן בשלוש:

- א. מה תכלית המפקד?
- ב. מדוע אין הלויים כלולים במפקד בני ישראל, אלא נמנים בנפרד?
- ג. שאלתו של יעקב ליכט: "מדוע היה צורך בכפרה עם המפקד של שמ' ל', ולא היה בה צורך עם המפקדים של פרשתנו?"¹

ספר במדבר אינו היחיד הנפתח במפקד. ספר שמות נפתח אף הוא במפקד, אם כי זהו מפקד בזעיר אנפין, של המשפחה הישראלית היורדת מצריימה (א: א-ה). רש"י בביאורו לפסוק הראשון בספר שמות עומד על ריבוי המניינים של בני ישראל ומנמקו בדרך זו: "להודיע חיבתך, שנמשלו ככוכבים, שמוציאן במספר ומכניסן במספר ובשמותם, שנאמר 'המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא' (יש' מ: כו). לפי הסבר זה, אין צורך במניע מיוחד לכל מפקד, שכן בפרקי זמן שונים נוהג הקב"ה למנות את עמו החביב עליו. קרובה לכך התפיסה שהמפקד בא להבליט את חסד ה' על העם, וזה הטעם הראשון לספירת העם שמביא רמב"ן (בביאורו לבמ' א: מה): "אולי להודיעם חסדו עליהם, כי בשבעים נפש ירדו אבותיהם מצרימה, ועתה הם כחול הים".

הסבר נפוץ הוא שהמנייה הייתה לצורך כינונו של הצבא המיועד לכבוש את ארץ כנען. כך, לדוגמה, נוקט רשב"ם (בביאורו ל-א: ב): "לפי שמעתה צריכים ללכת לארץ ישראל, ובני עשרים ראויים לצאת בצבא המלחמה". זה גם אחד הטעמים שמזכיר רמב"ן: "ויתכן שנאמר עוד כי היה זה כדרך שהמלכות עושה בבואם למלחמה, כי עתה היו מזומנים ליכנס לארץ ולבא במלחמה".²

לפי גישה שלישית, למפקד הייתה תכלית ארגונית אזרחית - קביעת שיוכו של כל אדם למסגרתו השבטית, הן לצורך מסע העם והן לקראת קבלת הנחלה בארץ³ (ראו לדוגמה: רמב"ן, שד"ל).

מונח מיוחד שהכתוב נוקט באשר לאופן עריכת המפקד הוא "במספר שמות" (א: ב; יח: כ ועוד).⁴ ר' יעקב צבי מקלנבורג, בעל "הכתב והקבלה", מפרש את "במספר" במשמע של סיפור ולא רק ספירה (ראו ביאורו לפס' כ'). ואכן, ביטוי זה מכיל את שני הפנים של המפקד - לא ספירה כמותית בלבד, אלא גם התייחסות אישית, שמית.

¹ י. ליכט, פירוש על ספר במדבר [א-י], ירושלים תשמ"ה, עמ' 8.

² וראו עוד בהרחבה בביאורו של ר' יוסף בכור שור לפס' א.

³ והשוו ההבהרה המפורשת במפקד שבפרשת פינחס, מפקד העומד כולו בסימון חלוקת הנחלות: "כי לא התפקדו בתוך בני ישראל כי לא נתן להם נחלה בתוך בני ישראל" (במ' כו: סב).

⁴ שיטה מקורית מעניינת, הנשענת על הלשון "במספר שמות" ונסמכת על כתובת מתל עירא, העלה פרופ' אביגדור הורוויץ. לפי שיטתו, המפקד התנהל בדרך של רישום שמות של בני בית אב על חרס. כל החרסים היו נמסרים לראשי המשפחות, והללו היו מוסרים את שבידיהם לנשיאי השבטים; ראו: א' הורוויץ, "כיצד מנו את בני ישראל? במדבר א, 2 וכיוצא בו לאור כתובת חדשה מתל עירא", באר שבע ג (תשמ"ח), עמ' 53-62.

התייחסות משולבת זו אל המתפקדים מתאימה יותר להסבר הראשון ("להודיע חיבתן") והשלישי (התארגנות אזרחית), ופחות לשני (התארגנות צבאית).

מדוע אין שבט לוי כלול במתפקדים, והוא נמנה בפני עצמו? הנימוק המשכנע ביותר יהיה דווקא לפי ההסבר השני לטעמו של המפקד, ההסבר הצבאי (אותו הסבר שהיה הפחות מתאים כתשובה לשאלה הקודמת).⁵ אם הלוויים אינם כלולים בצבא הלוחמים, אין טעם למנותם בין המתפקדים לצבא.⁶ ואכן, במפקד הלוויים שונה גם גיל המתפקדים; לעומת גיל המינימום של עשרים שנה במפקד הכללי (גיל ההולם את המשימה הצבאית), הרי במפקד הלוויים נמנו הזכרים מגיל חודש ומעלה (ג: יד-לט), ובמפקד שני שלהם, לצורך עבודתם, נמנו בני שלושים עד חמישים שנה (ד: א ואילך).

אפשר אפוא שהמפקד משמש בו-זמנית לשתי תכליות - צבאית (ההסבר השני) ואזרחית (ההסבר השלישי), שהרי שתיהן כרוכות בכניסה לארץ כנען.

את השאלה השלישית הבאנו בשמו של חוקר מודרני, יעקב ליכט, אבל בניסוח אחר הציג אותה כבר ר' יצחק אברבנאל בפירושו. תחילה מציג אברבנאל את פירוש רש"י המנסה להשוות בין ביצוע שני המפקדים, ולייחס את מתן מחצית השקל גם למפקד של פרשת 'במדבר'.⁷ כבר בהציגו את השאלה דוחה אברבנאל ניסיון זה של רש"י, וטוען: "שגלגלותם נמנו, לא ע"י שקלים, כי לא נזכרו שמה... שכלם נאספו יחד במקום אחד למנותם לגלגלותם באצבע".⁸ תשובתו שלו משקפת תפיסה המנסה לצמצם את ההזדקקות לאמצעי של כפרה: מה שנכתב בפרשת 'כי תשא' אינו מצווה לדורות. עקרונית, כאשר המפקד נעשה לצורך על פי מצוות ה' (כמו המפקד שבפרשת 'במדבר'), אין לחשוש כלל ואין צורך במחצית השקל. במפקד שבפרשת 'כי תשא' היה חיבור של שני דברים: מחד גיסא רצונו של משה רבנו בספירת העם - "נכספה וגם כלתה נפשו למנות את ישראל ולדעת מנינם",⁹ ומאידך גיסא הצורך בכסף למלאכת המשכן. חיבר הקב"ה את שני אלה ונתן עצה למשה לאסוף את מחצית השקל, וכך הושגו שני היעדים השונים.

בפרשת 'כי תשא' מבהיר הכתוב את עניין הכופר המלווה את המפקד: "ונתנו איש כפר נפשו לה' בפקד אתם ולא יהיה בהם נגף בפקד אתם" (שמ' ל: יב). וכה מבאר רש"י (על-אתר) את דרך הספירה ואת הטעם להימנעות מספירה ישירה:

כשתחפוץ לקבל סכום מניינם לדעת כמה הם, אל תמנם לגלגלת, אלא יתנו כל אחד מחצית השקל, ותמנה את השקלים ותדע מניינם. ולא יהיה בהם נגף - שהמניין שולט בו עין הרע, והדבך בא עליהם, כמו שמצינו בימי דוד (שמ"ב כד: א-י).

על-פי הכתוב בספר שמות, מתן מחצית השקל מסייע למניעת ה"נגף".¹⁰ לפי הסברו של רש"י, קיים כלל קבוע ש"המניין שולט בו עין הרע", ולכן בכל מקרה יש הכרח במתן מחצית השקל. דומה עלינו, שפירושו זה של רש"י קרוב לאווירתם של הכתובים יותר מאשר הסברו של אברבנאל, שלפיו ההנחיה בדבר מחצית השקל נוגעת למפקד של פרשת 'כי תשא' לבדו. אך אם נעדיף את שיטתו של רש"י, תתעצם השאלה השלישית שהצגנו בפתח דיוננו: מדוע בפרשת 'במדבר' לא נזכר כופר הנפש? וכי במפקד זה אין צורך באמצעי הגנה מפני הסכנה?

בסיפור המפקד של דוד (שמ"ב כ"ד ומקבילו בדה"א כ"א) - הדוגמה המוזכרת בדברי רש"י - דוד עצמו מבין שחטא, והמפקד אף גורר עונש; עם זאת אין אנו מוצאים שם את המונח "נגף" או מונח דומה לו. והנה, בכתוב אחר, בספר דברי הימים, מופיע מונח מקביל, בתיאור הבעיה של המפקד המדובר: "יואב בן צרויה החל למנות ולא כלה ויהי בזאת קצף על ישראל" (דה"א כז: כד). ראוי להעיר, שמצינו "קצף" מקושר ל"נגף". דוגמה בולטת לזיקה שבין "קצף" ל"נגף" מצויה בספר במדבר, בפרשת 'קורח': "יצא הקצף מלפני ה', החל הַנְּגַף" (במ' יז: יא). כיוצא בזה בנאומם של פינחס והנשיאים בפני שבטי עבר הירדן: "ויהי הַנְּגַף בעדת ה'. ואתם תשבו היום מאחרי ה' ... ומחר אל כל עדת ישראל יקצף" (יה' כב: יז-יח). הפעולה השלילית תעורר קצף, ובעקבותיה עלול להתחולל נגף בעם.

אוזן רגישה עשויה לקלוט מינוח זה גם בכמדבר פרק א', עם שהוא מופיע שם בהקשר שונה. בקטע המדבר לראשונה על מניינם הנפרד של הלוויים נאמר: "והלויים יחנו סביב למשכן העדת ולא-יהיה קצף על-עדת בני ישראל ושמרו הלויים את-משמרת משכן העדות" (פס' נ"ג). על-פי הפירושים השונים, ישנים גם חדשים, ה"קצף" כרוך

⁵ התאמה חלקית עולה מן ההסבר השלישי - התארגנות אזרחית לצורך השיוך השבטי וקביעת הנחלה בארץ: אמנם שיוך שבטי נוגע גם ללוויים, אך לא לעניין נחלה בארץ.

⁶ והשוו: J. Milgrom, *Nombres* (JPS Torah Commentary), Philadelphia 1990, p. 10 (בביאורו לפס' מ"ט), והוא מפנה גם לדה"א כא: ו, שם לא מונה דוד את בני לוי בתוך המפקד הלאומי הכללי, וזאת - לפי הסברו - בשל כוונתו להפקידם על מלאכת בית ה' (שם כג: כד-לב).

⁷ לפי תפיסת רש"י, מתן מחצית השקל הוא הנוהל הקבוע למפקד; וראו בביאורו לשמ' ל: יב (יצוטט לקמן בגוף הדיון). גם את המפקדים שערך שאול המלך, כמסופר בשמ"א יא: ח ו-טו: ד, מבאר רש"י כמתנהלים על פי עיקרון זה (מנייה לא ישירה, בעזרת אבנים וטלאים); וראו: א' הורוויץ (לעיל, הערה 4), עמ' 54.

⁸ **פירוש התורה לרבינו יצחק אברבנאל**, כרך ב: שמות, מהדורת א' שוטלנד, ירושלים תשנ"ז, עמ' 501.

⁹ ר"י אברבנאל, שם, עמ' 503.

¹⁰ מאלף הסברו של שד"ל בביאורו לפרשת 'כי תשא', לפיו יש כאן התייחסות של השלמה עם האמונה בעין הרע, כדבריו: "והנה לא רצה ה' לבטל האמונה הזאת מכול וכול, יען יסודתה על אמונת ההשגחה והיא מרחיקה את האדם מבטוח בכוחו והונו, וזהו עיקר כל התורה כולה" (**פירוש שד"ל על חמשה חומשי תורה**, התקין פ' שלזינגר, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 376).

בחירתו של אדם זר אל המשכן, וכך לכאורה מסתבר לאור עניינו של הכתוב. אף-על-פי-כן אני רוצה להעלות כאן, ובלשון שמה, הצעה נוספת. הצעה זו מבוססת על חמישה נתונים באשר לקטע העוסק בלוויים (פס' מ"ח-נ"ג):

(א) אף-על-פי שבהמשך הפרשה ידובר על מפקד הלוויים, בקטע זה אין אליו כל התייחסות: בני ישראל הם המתפקדים, ואילו הלוויים אינם מתפקדים. רק בפרק ג', מפס' י"ד ואילך, ידובר לראשונה על מפקד נפרד של הלוויים.

(ב) השורש פק"ד מופיע פעמיים בקטע זה, תחילה בניסוח שלילי ("אך את מטה לוי לא תפקד" – פס' מ"ט) ואחר כך בניסוח חיובי ("ואתה הפקד את הלויים על משכן העדת" וגו' - פס' נ'). שתי הופעות אלה מצטרפות אל חמש הופעותיו הבולטות של פק"ד כמילה מנחה בקטע הסיכום של המפקד, שם הוא ניצב גם בפתיחתו ובחתימתו (פס' מ"ד-מ"ז): "אלה הפקדים אשר פקד... ויהיו כל פקודי בני ישראל... ויהיו כל הפקדים... והלויים למטה אבתם לא התפקדו בתוכם". המינוי שמקבלים הלוויים ("ואתה הפקד את הלויים") מקושר אפוא גם צורנית עם אי-כלילתם במפקד העם. נמצינו אומרים: אין פוקדים את הלוויים כשאר שבטי ישראל, ותחת זאת הם מופקדים על מלאכת המשכן.

(ג) בדומה להנגדה שבה נפתח הקטע, "אך את מטה לוי לא תפקד... ואתה הפקד את הלויים" (א:מט-נ), מופיעה הנגדה גם לקראת סוף הקטע, והיא מנגידה בין חניית הלוויים לחניית שאר השבטים: "וחנו בני ישראל איש על מחנהו ואיש על דגלו לצבאתם. והלויים יחנו סביב למשכן העדת" (א:נב-נג).

(ד) הפסוק התוכף לקטע, פס' נ"ד, "ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה ה' את משה כן עשו", נתפרש על ידי ראב"ע כמתייחס לעניינו של הקטע: "ויעשו בני ישראל" - שלא נגעו במשכן לעולם". אך לענ"ד לא זה עניינו, אלא הוא מסכם את כל שסופר בפרק א', ובראש ובראשונה את המפקד.¹¹ אם כן הדבר, נמצא הקטע של הלוויים מוקף מלפניו ומאחוריו בנושא מפקד העם.

(ה) כפי שראינו, לשון "קצף" יכולה (אם מחמת עצמה, על פי הדוגמה מדה"א כו:כד, ואם מצד קישורה ללשון "נגף") לשמש בהקשר של סכנה הכרוכה במפקד.

נוכח נתונים אלה, דומה עלינו שלא יהיה זה מופרך לחלוטין לטעון, שלשון "קצף" המופיעה בפס' נ"ג מכוונת לעניין הסכנה שבמפקד - חנייתם של הלוויים סביב למשכן מנטרלת את הסכנה שבמפקד העם. הכיצד? עבודתם של הלוויים היא הבסיס לאי-שיתופם במפקד יחד עם שאר שבטי העם. ייתכן שבכך נמנעת הסכנה הכרוכה במפקד, אם בשל אי-שלמותו של המפקד (אפשר שעיקר סכנתו כשהוא מקיף את כל העם), ואם בזכות החיבור אל הקודש באמצעות הלוויים.¹² הדברים עודם בגדר השערה ויש לבססם, אבל חשבנו לנכון להעלות כאן את עיקרו של הרעיון המוצע.

כהפטרת פרשתנו נקבעה נבואתו של הושע, הפותחת בהבטחה: "והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר" וגו' (הו' ב:א). בכך מובע לכאורה ניגוד אל עניינה של הפרשה, שהספירה המדוקדקת תופסת בה מקום חשוב. ואולם גם הספירה המפורטת וגם הברכה לריבוי מופלג עד שהספירה תהיה בלתי-אפשרית, שתיהן גילויים חיצוניים של ברכת שמים המבטאת את הקרבה ההדוקה שבין הקב"ה לעמו.

פרופ' עמוס פריש
המחלקה לתנ"ך

¹¹ השו: מילגרם (לעיל, הערה 6), עמ' 300, הערה 23.

¹² השו דברי שד"ל (לעיל, הערה 10, עמ' 377) על דוד: "ובאותה שעה נתעורר דוד להקים בית לה' שיהיה מכפר על ישראל" וכו'.